

Микола ГЕТЬМАНЧУК

**ДО ПИТАННЯ ПРО РЕАЛІЗАЦІЮ УКРАЇНСЬКОЮ РСР
ХІ СТАТТІ РИЗЬКОГО ДОГОВОРУ ЩОДО ПОВЕРНЕННЯ ПОЛЬЩІ
КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ У 1921–1926 рр.**

18 березня 1921 р. після тривалих переговорів у Ризі укладено договір між РРФСР і Українською РСР, з одного боку, і Польщею – з другого. Було підписано мир без участі представників УНР, хоч, згідно з Варшавським договором 1920 р., Польща зобов'язувалася не укладати мирних договорів, які б стосувалися кордонів України. Незважаючи на те, що УРСР на той час формально була незалежною державою, Росія пішла на значні територіальні поступки Польщі за рахунок України. Згідно з умовами Ризького миру, Польщі відійшло 162 тис. квадратних кілометрів українських земель з населенням понад 11 млн. чол¹.

Задеклароване у назві статті питання українсько-польських відносин практично не досліджене українськими і польськими істориками. Лише в окремих працях побіжно висвітлювалися окремі його аспекти в контексті відносин Радянського Союзу і Польщі². Виходячи з актуальності проблеми, автором зроблена спроба проаналізувати складний процес реалізації УРСР ХІ статті Ризького договору. В основі статті лежать архівні матеріали і опубліковані збірники документів, присвячені діяльності російсько-українсько-польської Змішаної спеціальної комісії у Москві, роботі групи українських експертів на чолі з академіком Д.Багалієм

Згідно з Ризьким договором, РРФСР і УРСР взяли на себе зобов'язання 1) виплатити Польщі компенсацію за внесок польських земель у розвиток царської Росії; 2) повернути польському народові його культурні цінності періоду поділів польської держави³. Стаття ХІ Ризького договору передбачала повернення Польщі її культурних цінностей за період з 1 січня 1772 р. по 9 листопада 1918 р.⁴ У перелік входили всі військові трофеї часів боротьби польського народу за незалежність, бібліотеки, архівні і археологічні зібрання, твори мистецтва, колекції, предмети старовини, які мали історичну, національну і культурну цінність. РРФСР і УРСР зобов'язувалися передати Польщі архіви, реєстратури, справи, документи, карти, плани і креслення законодавчих, центральних, обласних і міських органів влади, громадських установ, що належали до території Польщі, а фактично знаходилися за її межами, в Росії і

¹ Босчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива і сучасний стан. К., 1994. С.49.

² Ольшанский П.Н. Рижский договор и развитие советско-польских отношений 1921–1924 гг. М., 1974.; Szczepański J. Rewindykacja polskich archiwaliów w świetle traktatu ryskiego // Traktat Ryski 1921 roku po 75 latach / Studia pod red. M.Wojciechowskiego. Toruń, 1998. S.201–208.

³ Документи внешней политики СССР: В 21-м т. Т.3. М., 1959 С.628–658.

⁴ Там само. С.629–632.

Україні. Для реалізації умов XI статті договору сторони погодилися створити не пізніше як через шість тижнів з моменту його ратифікації Змішану спеціальну комісію, яка б перебувала у Москві. До неї на паритетних умовах повинні були увійти по три представники від кожної з сторін і необхідна кількість експертів.

Приступивши до виконання умов договору, Народний комісаріат закордонних справ УРСР вже 31 березня 1921 р. дав вказівку Народному комісаріатові освіти надати йому допомогу у виявленні і взятті на облік польських культурних цінностей і майна, а також у підготовці списку евакуйованих в Україну з Царства Польського установ і відомств у роки Першої світової війни⁵. У листопаді 1921 р. українська сторона констатувала, що польські культурні цінності зосереджені в основному в Києві, Житомирі, Харкові, Одесі, Полтаві, Умані, Чернігові та ін. Українське управління в справі евакуйованого з Польщі майна, архівів і художніх цінностей вказувало на великі труднощі їх пошуку: велика частина цінностей загинула, потрапила до приватних осіб.

Російсько-українсько-польська комісія розпочала свою роботу 7 жовтня 1921 р.⁶ Групу українських експертів очолив відомий український вчений, академік Д.Багалій. Комісія детально вивчила вимоги польської сторони щодо повернення цінностей. Тут необхідно зауважити, що ці вимоги в основному стосувалися російської сторони. За період після поділів Польщі у Москву, Петербург та інші російські міста були вивезені величезні культурні багатства польського народу: державні архіви, бібліотеки (тільки бібліотека Залуських налічувала 268 633 книги, 12 тис. рукописів, 25 754 картини і ескізи), скарби королівських палаців і замків, колекції творів мистецтва і навіть кілька тисяч костельних дзвонів⁷. Вже у грудні 1921 р. у Варшаву із російських музейних зібрань були доставлені обстановка королівських замків Кракова і Варшави, скульптури, гобелени, картини, старовинна зброя⁸.

Ще до початку роботи Змішаної комісії українська сторона виконала значний обсяг робіт по розшуку вказаних цінностей. Зокрема, тільки у Київському університеті було виявлено значну їх частину: бібліотеку (34 379 томів) і нумізматичну колекцію колишнього Кременецького ліцею; частину бібліотеки (7554 томи) і нумізматичну колекцію Віленського університету; бібліотеки Віленської медико-хірургічної академії (17 655 томів); римсько-католицької духовної академії, Луцької і Уманської василіанських шкіл (863 томи). Окремі твори мистецтва зберігалися в Харківському художньому училищі, Київському музеї образотворчого мистецтва, Одеському художньому училищі. Серед них були портрети князів Вишневецьких, короля Станіслава-Августа, срібний патронташ Т.Костюшко, нумізматична колекція князя

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф.166, оп.2, спр.49, арк.4. (Далі ЦДАВОУ).

⁶ Dokumenty dotyczące akcji delegacyj polskich w komisjach Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie od 1 stycznia do 15 lutego 1922 r. Warszawa, 1922, zeszyt 2. S.19–20.

⁷ Dokumenty dotyczące akcji delegacyj polskich w komisjach Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie od 1 stycznia do 15 lutego 1922 r. Warszawa, 1922, zeszyt 2; Там само. 1923, zeszyt 6; Там само. zeszyt 8.

⁸ Документы и материалы по истории советско-польских отношений. Т.4. М., 1966. С.153–154.

Домініка Радвіла з Несвіжа. Польські вимоги поширювалися також на велику і найбільш цінну частину фондів Київського історичного центрального архіву⁹.

Основна робота українських експертів на чолі з Д.Багалієм була зосереджена навколо кількох важливих проблем: 1) вивчення вимог польської делегації щодо видачі частини архівних документів, які стосувалися Волинського воєводства; 2) повернення бібліотеки і музею колишнього Кременецького ліцею. Робота тривала впродовж 1922–1923 рр. Для української сторони найбільш складним виявилось питання, пов'язане з приналежністю частини фондів Київського історичного центрального архіву. Оскільки для вивчення його було затрачено чимало часу, свої висновки експертна комісія Д.Багалія підготувала лише у вересні 1923 р.¹⁰ Вони безпосередньо стосувалися двох сторін діяльності Київського історичного центрального архіву: процесу формування фондів архіву та його значення як наукової, культурної і духовної скарбниці українського народу.

Досліджуючи хронологію формування фондів архіву, українські експерти констатували, що волинські актові книги, які польська сторона прагнула повернути, відносяться до історії України XVI–XVIII ст. (йшлося про книги міських, земських, замкових, гродських і старшинських судів). Експерти звертали увагу польської сторони на таку важливу обставину: територія Волинського воєводства до 1569 р. входила до складу Литовсько-Руської держави; польське законодавство почало поширюватися там лише з 1566 р. – після прийняття другого Литовського статуту. Саме тоді були запроваджені міські та земські суди і заведені книги для записів. Але, вказували експерти, подібні книги існували і в Литовсько-Руській державі після видання 1529 р. Першого литовського статуту, згідно з яким функціонували замкові суди.

Хронологічна довідка українських експертів вказувала на величезну наукову цінність архівних матеріалів для України. У висновках комісії зазначалося: “... Вказані стародавні акти, вписані у зазначені судові книги, важливі не тільки для історії тієї частини Волині, яка сьогодні за Ризьким договором відійшла до Польщі, не тільки для історії всієї Волині і навіть Правобережної України – але і для історії всієї України”¹¹. Зверталась також увага на ще один незаперечний і очевидний факт. Волею історичної долі Лівобережна Україна повністю втратила свої архіви, утворені у другій половині XVII ст. Архів Генеральної Військової канцелярії був знищений у Батурині 1709 р., архів Малоросійської колегії згорів під час пожежі у Глухові, архів у Чернігові втрачено через погані умови зберігання. Така катастрофічна ситуація зумовила зосередження всіх актових книг і документів надзвичайної історичної ваги з 1852 р. у Києві. У цих архівних матеріалах була вміщена фактично вся документальна історія українського народу XVII–XVIII ст. 3/4 всіх наукових праць з історії України, представлених у вітчизняній історіографії з середини XIX ст., написані на основі актів Київського історичного центрального архіву. Тому втрата волинських книг була б для України особливо болісною.

⁹ ЦДАВОУ, ф.166, оп.2, спр.49, арк.4–6.

¹⁰ Там само. Спр.975, арк.21.

¹¹ Там само. Арк.23.

Польська сторона вимагала також повернути частину документів особливого відділу архіву¹². Фонди цього відділу налічували близько 550 тис. документів і стосувалися території Полтавської, Чернігівської, Київської губерній і Подільського окружного суду. Українські експерти вважали цю вимогу непорозумінням, оскільки документи названого відділу не мали відношення до Польщі. Позиція польських вчених, що представляли Польську академію знань, Варшавське наукове товариство, Львівське наукове товариство, Познаньське товариство друзів науки була сформульована таким чином: "... Ми хочемо повернути лише те, що у нас було брутально викрадено"¹³.

Українська сторона відхилила вимоги польської делегації про видачу документів зазначеного архіву¹⁴, мотивуючи своє рішення тим, що волинські актові книги не були вивезені з Польщі насильницьким способом, а розшукані і зібрані стараннями Київської археографічної комісії. Тематично вони стосуються не лише території Волинського воєводства, а й інших українських земель, а тому становлять невід'ємну частину фондів архіву. Така цілісна колекція не може бути розірвана на дві частини, тому що в такому випадку вона втратить свою цінність. Як одне ціле актові книги є єдиним документальним матеріалом з історії України XVI–XVIII ст. У випадку вилучення цих джерел систематична робота над вивченням історії України стане неможливою.

Українські експерти також вказували, що в умовах, коли більшість українського населення проживає в межах УРСР, то й основне ядро історичних джерел повинно належати Україні. Голова комісії академік Д.Багалій підкреслював: "...Якщо б відбувся факт видачі 1/3 книг Київського центрального архіву, то ця обставина зруйнувала б скарбницю української національної культури, і майже нічого не добавила б до того, чим Польща зараз володіє, тому що для вивчення Галицьких і Холмських книг, що зберігаються у Польщі, частина Київського центрального архіву нічого не дає"¹⁵. Правомірність позиції української сторони з цього питання підтверджувалася тією ж XI статтею Ризького договору, де проголошувалося: "... систематизовані, науково обґрунтовані, великої цінності колекції, які є скарбницею світового культурного значення, не повинні підлягати руйнуванню"¹⁶.

Вивчаючи проблему, українські експерти навели дуже цікавий і повчальний факт. У березні 1880 р. Київський центральний історичний архів звернувся до польської сторони з проханням передати йому актові книги Люблінського трибуналу, які стосувалися Київського, Волинського, Брацлавського, Подільського і Чернігівського воєводств¹⁷. Начальник Головного архіву Королівства Польського, відомий історик А.Павіньський відмовив. Він мотивував своє рішення тим, що актові книги Пйотрковського і Люблінського трибуналів становлять у головному архіві єдине ціле. "Ніскільки не заперечую важливість цих книг для історії Південно-Західного краю, – писав він, – і повністю погоджуюся з тим, що вони доповняють матеріали, які зберіга-

¹² ЦДАВОУ, ф.166, оп.2, спр.49, арк.34.

¹³ Там само. Спр.975, арк.35.

¹⁴ Там само. Арк.24–34.

¹⁵ Там само. Арк.25.

¹⁶ Документи внешней политики СССР: В 21-м т. М., Т.3. 1959. С.630.

¹⁷ ЦДАВОУ, ф.166, оп.2, спр.975, арк.30–33.

ються в Київському центральному архіві, особливо у книгах першої інстанції, земських і міських судів, і все ж я дозволяю собі зробити одне зауваження: якщо в силу клопотання Київського центрального архіву йому необхідно доповнити прогалини, то саме тому непотрібно розбивати вже існуюче нерозривне ціле”¹⁸. Такий екскурс у 1880 р. став вирішальним аргументом для української сторони.

Не менш складним виявилось також питання про фонди колишнього Кременецького ліцею. Польська делегація мала намір повернути бібліотеку і нумізматичну колекцію ліцею у березні 1922 р.¹⁹ За погодженням усіх сторін, Змішана комісія прийняла рішення розглянути питання приналежності фондів Кременецького ліцею 25 січня–25 березня 1922 р.²⁰ Українська делегація отримала меморандум польської сторони з обґрунтуванням статусу Кременецького ліцею як польського навчального закладу²¹. Суть меморандуму, як констатував Д.Багалій, зводилась головним чином до висвітлення історії питання. У ньому вказувалося, що ліцей був популярним навчальним закладом у тодішньому польському суспільстві, яке зібрало для нього великі пожертвування у вигляді стипендій і колекцій. Завдяки цим коштам була сформована бібліотека (35 тис. книг), зразковий нумізматичний кабінет, природничо-історична колекція. Під керівництвом відомого польського діяча Т.Чацького ліцей згодом перетворився в один із кращих навчальних закладів Польщі. Після польського повстання 1830 р. ліцей було ліквідовано і 1833 р. його майно перевезено до Київського університету. Польська сторона заперечувала всякий наступний зв'язок між Кременецьким ліцеєм і Київським університетом, бібліотеками і колекціями цих навчальних закладів. Позиція авторів польського меморандуму практично відкидала будь-яку участь органів російської влади (міністерства народної освіти), російського суспільства, українського населення Правобережної України (Київської, Волинської і Подільської губерній) в організації Кременецького ліцею і його діяльності.

Розглянувши і проаналізувавши меморандум польської делегації, група українських експертів, до якої були залучені відомі вчені та спеціалісти, дійшли висновку про його односторонній характер і тенденційність у мотивації. Українська сторона прийняла рішення у подальшій роботі зосередити увагу на двох аспектах даної проблеми: 1) виникненні Кременецької гімназії і перетворенні її у ліцей; 2) реформуванні Кременецького ліцею в Київський університет, долі викла-дацького та учнівського особового складу ліцею, його майна, бібліотеки та колекцій²².

На початку XIX ст. Кременець став одним із найбільших освітніх центрів Волині. У корпусах колишньої Кременецької єзуїтської колегії 1805 р. на кошти в основному приватних пожертвувань відкрито Вищу Волинську гімназію²³. Цей факт особливо підкреслювався українськими експертами, оскільки гімназія була утворена після поділів Польщі, і її аж ніяк не можна було відносити до навчальних закладів польської держави. Відкриття Кременецької гімназії, констатували експерти, слід вважати ре-

¹⁸ ЦДАВОУ, ф.166, оп.2, спр.975, арк. 30–33.

¹⁹ Dokumenty dotyczące akcji delegacji polskich w komisjach Mieszanych Reewakacyjnej i Specjalnej w Moskwie od 1 stycznia do 15 lutego 1922 r. Warszawa, 1922, zeszyt 2. S.11.

²⁰ Там само. С.14.

²¹ ЦДАВОУ, ф.166, оп.2, спр.975, арк. 39–40.

²² Там само. Арк.40.

²³ Історія міст і сіл Української РСР: В 26-ти т. Тернопільська область. К., 1973. С.370.

зультатом російської державної системи у сфері народної освіти початку XIX ст. на землях, які відійшли до Російської імперії після 1793 р., а Кременець відносився до Віленського навчального округу. На підтвердження цього українською стороною називалися очевидні факти.

У 1803 р. граф Т. Чацький, призначений візитатором міністерства освіти у Волинській губернії, відвідав Кременець, де й вів розмову про відкриття гімназії. Водночас із задумом про відкриття гімназії на Волині виникла думка про заснування університету в Києві. Цей факт підтверджується прямими вказівками у “Попередніх правилах народної освіти”, а також словами міністра народної освіти графа Завадовського під час його візиту у Київ в 1815 р.²⁴ Завдання Кременецької гімназії були сформульовані попечителем новоствореного Київського навчального округу фон Брадке: “...Виховувати молодих людей вірними підданими російського імператора, але зі збереженням народності”²⁵. Ознайомившись із переліченими документами, а також із промовою Т. Чацького на відкритті гімназії, українські експерти дійшли висновку, що вона нічим не відрізнялася від слів фон Брадке.

На утримання гімназії були зібрані численні пожертвування. Міркування експертів групи Д. Багалія з цього питання зводилися до того, що пожертвування не можуть служити критерієм приналежності фондів Кременецького ліцею до Польщі, оскільки в Російській імперії початку XIX ст. подібні пожертвування були загальноприйнятою практикою. Навіть підготовлені російським урядом “Попередні правила народної освіти” передбачали її. Наприклад, одночасно з Кременецькою гімназією у 1805 р. завдяки невтомній діяльності місцевого дворянства на чолі з В. Каразіним лише на пожертвування громадськості був відкритий Харківський університет²⁶.

Українські експерти довели також, що на самі пожертвування Кременецька гімназія існувати не могла. Кошти, зібрані Т. Чацьким на час затвердження статуту гімназії, налічували 194,4 тис. карбованців²⁷. Окрім сум, які виділялися їй за штатом, як і іншим гімназіям імперії, 5,7 тис. карбованців сріблом були отримані від царя Олександра I, 6 тис. карбованців сріблом виділило Кременецьке староство. Всього щорічно для потреб гімназії із державних коштів виділялася сума 15,42 тис. карбованців, яка йшла на утримання викладачів, службовців, господарські потреби. Для закупівлі і поповнення колекцій щорічно виділялося 1,64 тис. карбованців²⁸. Завдяки клопотанням попечителя Віленського навчального округу Т. Чарторийського, у 1819 р. гімназію перейменували на ліцей – вищий навчальний заклад, що за програмою прирівнювався до Віленського університету. У той час ліцей мав бібліотеку, де налічувалося 50 тис. книг, понад 1,5 тис. інкунабул. Ботанічний сад ліцею був одним із найкращих в Росії, його колекція становила 12 тис. видів і форм рослин²⁹. Реформування гімназії у ліцей мало на меті перш за все збільшити кількість учнів, причому не тільки з Во-

²⁴ ЦДАВОУ, ф.166, оп.2, спр.975, арк.41–42.

²⁵ Там само. Арк.41–42.

²⁶ *Субтельний О.* Україна: історія. К., 1991. С.202; *Багалій Д.* Історія Слобідської України. Харків, 1990. С.218–219.

²⁷ ЦДАВОУ, ф.166, оп.2, спр.975, арк.43.

²⁸ Там само. Арк.43–44.

²⁹ *Ельгорт В.* Кременець. Історико-краєзнавчий нарис. Львів, 1977. С.8–9.; *Історія міст і сіл Української РСР: В 26-ти т. Тернопільська обл. К., 1973. С.370.*

линської, а й з Подільської губернії. Саме ці аргументи лягли в основу рескрипту, надісланого міністру народної освіти князю Голіцину 18 січня 1819 р. У ньому вказувалося на значну віддаленість Волинської і Подільської губерній від Віленського університету, тому населення має потребу у вищому навчальному закладі³⁰. Українські експерти відзначали й те, що доля Кременецького ліцею чималою мірою залежала тільки від російського адміністративно-територіального реформування. До січня 1831 р. з Віленського навчального округу були вилучені Волинська, Подільська, Мінська, Київська губернії і приєднані до Харківського навчального округу, який внаслідок цього став дуже громіздким. Тому у грудні 1832 р. з його складу виділили Київський навчальний округ, до якого ввійшли Волинська, Київська, Подільська і Чернігівська губернії. Ці зміни не могли не позначитися на діяльності Кременецького ліцею. За розпорядженням Волинського генерал-губернатора від 26 грудня 1830 р., на початку 1831 р. заняття у Кременецькому ліцеї були тимчасово припинені, а згодом канікули продовжені через епідемію холери у Кременці³¹. Але вже з кінця 1831 р. заняття відновилися попечителем харківського навчального округу С.Філатєвим, який, відвідавши Кременець, дав відповідні розпорядження.

Надзвичайно старанно українські експерти вивчали тезу польського меморандуму про закриття ліцею чи навіть його ліквідацію у 1831 р. внаслідок польського повстання. Аналіз її не підтвердив, тому вона була кваліфікована як безпідставна. На основі вивчених документів і архівних матеріалів доведено, що ліцей у 1831–1833 рр. ліквідований не був, а повстання не мало вирішального впливу на його долю³². Група Д.Багалія констатувала, що даних про причетність ліцею до повстання не виявлено, навчальні заняття були припинені внаслідок епідемії холери, а викладацький склад стояв осторонь організацій, що приєдналися до повстання.

До недавнього часу офіційна радянська історична наука, з її класовим підходом і абсолютизацією всього, що стосувалося боротьби з царським самодержавством, підтверджувала польську позицію про ліквідацію Кременецького ліцею у 1831 р. в зв'язку з повстанням³³. Деякі сучасні українські історики стверджують, що усі викладачі і учні підтримали польське повстання, вступили у військові загони. Безперечно, повстання 1830–1833 р. вплинуло на внутрішнє життя ліцею, але не такою мірою, щоб увесь склад ліцею, викладачі і учні, взяли в ньому участь. Українські експерти довели це в 1921–1923 рр. рядом фактів. Так, через рік після повстання, при обговоренні благонадійності викладачів, офіційні російські власті визнали їх непричетність до нього. На благонадійну поведінку викладачів вказував і харківський попечитель С.Філатєв, перебуваючи в Кременці у 1832 р.³⁴ На своїх посадах були збережені майже всі викладачі ліцею, яких згодом перевели до Кисва³⁵.

³⁰ ЦДАВОУ, ф.166, оп.975, спр.2, арк.45.

³¹ Там само. Оп.2, спр.2, арк.46.

³² Там само. Арк.47–48.

³³ Радянська енциклопедія історії України: В 4-х т. Т.2. К., 1970. С.501.; Український радянський енциклопедичний словник: В 3-х т. Т.2. К., 1987. С.186.

³⁴ ЦДАВОУ, ф.166, оп.2, спр.975, арк.48–49.

³⁵ Там само. Арк.51.

Рішення про переведення Кременецького ліцею в Київ (а не про його ліквідацію), комітетом міністрів було прийнято тільки 23 травня 1833 р. У відповідному документі сказано: “Перевести в Київ до 1 липня все управління ліцею, кабінети ботанічний, зоологічний, мінералогічний, тваринний, хімічну лабораторію, найпотрібнішу частину бібліотеки”³⁶. У червні 1833 р. була створена Особлива комісія, завданням якої було перевезення ліцею до Києва.

8 листопада 1833 р. вийшов імператорський указ про заснування у Києві університету: “...Визнали ми за благо, після переведення Волинського ліцею з Кременця у Київ, перетворити його у вищий навчальний заклад з належним поширенням і на твердій основі переважно для жителів Київської, Волинської і Подільської губерній...”³⁷. Вказаний указ, на думку української сторони, двозначно трактувати не можна. Отже, Кременецький ліцей був не ліквідований, а реформований у Київський університет, який з правової точки зору є його наступником. Наукові сили ліцею могли забезпечити університетське навчання, для чого у Київ був переведений викладацький склад. Всі колекції ліцею і його бібліотека збереглися як єдине ціле в Київському університеті, який, на думку експертів, мав велике значення не тільки для українців, росіян, а й для поляків. На університет як наступника Кременецького ліцею були перераховані кошти пожертвувань дворянства трьох губерній, а також суми, виручені за продаж будинків ліцею.

Детально розглянувши меморандум польської сторони і вивчивши всі обставини, пов’язані з питанням правової приналежності фондів Кременецького ліцею, українська сторона дійшла висновку, що підстав для передачі їх Польщі не має. У зв’язку з цим комісія підкреслювала: 1) гімназія у Кременці була утворена російською державною владою для потреб імперії і вважатися польським навчальним закладом не може; 2) гімназія і ліцей існували не лише на пожертвування, а й на державні кошти, що відпускалися за штатом для всіх навчальних закладів; 3) Кременецький ліцей обслуговував не тільки Волинську, а й Подільську губернії; 4) переведення ліцею у Київ не було зумовлене повстанням 1831 р.; 5) ліцей ніколи не ліквідовувався, а був лише переведений у Київ і перетворений в університет; 6) Київський університет є наступником Кременецького ліцею³⁸.

Необхідно врахувати той факт, що у 1921 р. польський уряд відновив діяльність Кременецького ліцею. Йому було віддано всі маєтності, якими він володів до 1833 р. – 2,8 тис. гектарів орної землі, 38,5 тис. гектарів лісу, надано реманент, худобу, деревообробне підприємство. Ліцей став комплексом навчальних закладів, куди входили гімназія, ліцей сільського і лісового господарства, кооперативна гімназія, школа садівників³⁹. Домагання польської сторони пояснювались прагненням поповнити матеріальну базу новоствореного навчального закладу фондами колишнього Кременецького ліцею.

Питання реалізації XI статті Ризького договору неодноразово розглядалося Всеукраїнським центральним виконавчим комітетом (ВУЦВК) і Радою народних комі-

³⁶ ЦДАВОУ, ф.166, оп.2, спр.975, арк. 49.

³⁷ Там само. Арк.49–50.

³⁸ Там само. Арк.53.

³⁹ Liceum Krzemieniecki. Krzemieniec, 1935. S.18–20.

сарів УРСР. У липні 1924 р. український уряд прийняв рішення про передачу Польщі з Житомирського окружного архіву документів, що стосувалися частини Волинської території, яка відійшла до неї, згідно з договором⁴⁰. На засіданні Президії ВУЦВК з цього питання доповідав завідуючий Українським центральним архівом М.Петін і завідуючий відділом архівознавства Д.Багалій⁴¹.

Для організації передачі архівних документів у Житомирі була створена спеціальна комісія в складі П.Токарева, Д.Багалія, завідуючого Житомирським окружним архівом С.Козлюка, представника президії окружного виконавчого комітету Т.Фусика, професора І.Фотинського. Заслухавши доповідь С.Козлюка про роботу, пов'язану з відбором документів, комісія прийняла рішення закінчити її до 15 листопада 1925 р.⁴² Для завершення відбору було заплановано затратити 494 робочих дні. Витрати по перевезенню архівних документів до державного кордону, згідно з умовами ХІ статті договору, несли також українська сторона⁴³.

Із фондів історичного архіву Житомира польській стороні передавалися метричні книги всіх релігійних культів: православного, римо-католицького, лютеранського, баптистського, протестантського, єврейського, старообрядницького та відомості православної духовної консисторії – всього чотири тисячі книг і справ. Крім того, переходило 200 книг римо-католицьких парафій⁴⁴.

15 листопада 1925 р. були звірені за описом і спаковані документи земельного архіву. У повному обсязі вони налічували 12 тис. планів, справ і папок. Близько 20 тис. справ було відібрано з архіву судових установ. Понад 15 тис. книг і справ передавалися польській стороні з архіву казенної палати і фінансових установ⁴⁵. Всі відібрані архівні документи були передані Польщі у січні 1926 р.

У процесі реалізації ХІ статті Ризького договору українська сторона зіткнулася ще з двома складними для вирішення проблемами: 1) пошуком і поверненням евакуйованих в Україну 1915 р. польських навчальних закладів; 2) долею литовських культурних цінностей, які вимагала повернути польська сторона. Під час Першої світової війни російськими властями в Україну з території Польщі, за нашими підрахунками, було евакуйовано 37 польських навчальних закладів⁴⁶. Це були гімназії, реальні, комерційні і духовні училища, семінарії. Вони осіли у Києві, Таращі, Черкасах, Лебедині, Харкові, Полтаві, Прилуках, Чернігові, Одесі, Миколаєві, Балті. Пошуки матеріалів і архівів вказаних навчальних закладів результатів майже не дали, про що повідомили польську сторону. Вони були знищені, розграбовані, розпорошені в роки Першої світової і громадянської війн, частина з них загинула від незадовільних умов зберігання в непристосованих приміщеннях.

Стосовно литовських культурних цінностей, що знаходилися в Україні, частини бібліотеки і нумізматичної колекції Віленського університету і бібліотеки Віленської медико-хірургічної академії, український уряд підтримав офіційну позицію Москви.

⁴⁰ ЦДАВОУ, ф.1, оп.2, спр.2681, арк.142.

⁴¹ Там само. Арк.143.

⁴² Там само. Арк.143–146.

⁴³ Документи внешней политики СССР: В 21-м т. Т.3. М., 1959. С.632.

⁴⁴ ЦДАВОУ, ф.1, оп.2, спр.2681, арк.149–156.

⁴⁵ Там само. Арк.153–156.

⁴⁶ Там само. Ф.166, оп.2, спр.975, арк.5–6.

Згідно з III статтею Ризького договору, уряди РРФСР і УРСР зобов'язувалися визнати польсько-литовський кордон тільки за умови його встановлення. Оскільки цього не було зроблено, російсько-українська сторона не розглядала Віленську область, анексовану Польщею, як польську територію⁴⁷.

Таким чином, до початку 1926 р. українська сторона виконала свої зобов'язання, які випливали із XI статті Ризького договору. Через труднощі, пов'язані з пошуком і відбором польських культурних цінностей, цей період затягнувся. 16 листопада 1927 р. між Польщею і СРСР було підписано Генеральну угоду, яка остаточно вирішила проблему. Свою діяльність Змішана спеціальна комісія завершила 18 квітня 1934 р., коли Москва передала Польщі останні архівні фонди установ колишнього Королівства Польського та Варшавсько-Віденьської і Надвіслянської залізниць⁴⁸.

⁴⁷ Dokumenty dotyczące akcji delegacji polskich w komisjach Mieszanych Reewakacyjnej i Specjalnej w Moskwie od 1 stycznia do 15 lutego 1922 r. Warszawa, 1922, zeszyt 2. S.9.

⁴⁸ *Szczeпаński J.* Rewindykacja polskich archiwaliów w świetle traktatu ryskiego. S.206.